

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСОБИСТІСНОЇ КОРЕКЦІЇ СУБ'ЄКТА ІЗ СТАНОВЛЕННЯМ ЙОГО ДУХОВНОСТІ

Стаття присвячена проблемі визначення взаємозв'язку між рівнем духовності суб'єкта та особливостями його самокорекції. У своїй роботі ми виходимо з базових положень про те, що психічний розвиток людини в онтогенезі можна розглядати як поетапно-ієрархічне становлення рівнів психіки (свідомості й самосвідомості) від індивідного до особистісного, далі до індивідуального й до суб'єктного, які реалізуються в процесі динаміки об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людиною і соціумом (світом) і носять гармонійний, дисгармонійний чи збалансований характер. Такий діалектично-ієрархічний розвиток людини як суб'єкта одночасно виступає і механізмом його самокорекції.

***Ключові слова:** суб'єкт, духовність, особистісна корекція, рівні психічного розвитку.*

Постановка проблеми. Духовність можна розглядати як переживання людиною єдності її зовнішнього і внутрішнього буття та установа гармонії між ними; як поєднання волі, інтелекту, почуттів та вчинків. Духовний розвиток особистості визначається рівнем розвитку її духовної самосвідомості та полягає, передусім, в усвідомленні, розумінні і прийнятті своєї тілесно-душевно-духовної сутності в адекватному їх поєднанні, у всій суперечливості й, одночасно, гармонії власного буття. Таким чином становлення духовності суб'єкта має динамічний характер і ґрунтується на взаємодії і взаємокорекції різних рівнів розвитку його психіки, які реалізуються в процесі динаміки об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людиною і соціумом (світом) і носять гармонійний, дисгармонійний чи збалансований характер. Ми вважаємо, що такий діалектично-ієрархічний розвиток людини як суб'єкта одночасно виступає і механізмом його самокорекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення і розвитку духовності особистості є об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних філософів, педагогів та психологів вагомий внесок було зроблено в обґрунтування філософського (М. Боуэн, І.М. Ільчева, С.Б. Кримський, А. Менегетті,

Ж. М. Юзвак та ін.) й психологічного (О.Г. Асмолов, О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) змісту духовності, її становлення і розвитку.

Психологічні погляди на духовні виміри особистості базуються на розумінні взаємозв'язку між свідомістю, самосвідомістю і діяльністю особистості (В.І. Слободчиков, О.Г. Спіркін, Е. В. Шорохова та ін.); на динамічному взаємозв'язку самосвідомості суб'єкта і глибинних шарів його психіки (А.І. Зеліченко, К.Г. Юнг, Т.С. Яценко); на рівневому характері взаємодії індивідних, особистісних, індивідуальних та суб'єктних характеристик людини, з притаманними їм якісними характеристиками психічного розвитку та формами їх вияву (І.Д. Бех, Є.Б. Весна, З.С. Карпенко, В. Т. Кудрявцев, С. Д. Максименко, Г. Оллпорт, О. Б. Орлов, А.В. Петровський, В. В. Селиванов, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. М. Титов, К. Уілбер ін.). Разом з тим, незважаючи на широке коло філософських та психологічних праць, присвячених проблемі духовності особистості, такий її ракурс як динаміка взаємозв'язку рівнів духовності суб'єкта з процесами його особистісної самокорекції залишається практично не дослідженою.

Формулювання цілей статті. Узагальнено представити теоретичну основу сучасного розгляду проблеми духовності особистості і запропонувати рівневий підхід до розуміння взаємозв'язку особистісної корекції суб'єкта із становленням його духовності.

Теоретичні засади та методологія дослідження. До системної дослідницької стратегії увійшов комплекс методів: системно-структурний аналіз, синтез, порівняння та узагальнення філософської і психологічної літератури й інтерпретація концептуальних моделей та емпіричних фактів, дотичних проблемі дослідження; реконструювання, моделювання і вторинний аналіз даних для вивчення рівневої структури досліджуваного явища.

Виклад основних результатів дослідження. На думку І. М. Ільчевої: «Духовність – показник існування певної ієрархії цінностей, цілей і змістів, де концентруються проблеми, що відносяться до вищого рівня духовного освоєння світу людиною» [Ільчева, 2003, с. 119]. Такого рівня людина досягає проходячи у своєму розвитку ряд етапів становлення власної свідомості й самосвідомості.

Так, К. Уілбер визначає п'ять рівнів еволюційно-психічного розвитку свідомості: матерію (як тіло живої істоти, *емоційно-сексуальний рівень*), розум (уява, поняття й логіка – *раціональний рівень*), душу (надіндивідуальне джерело самототожності – *трансцендентний рівень*) і дух (безформна основа й недвоїста єдність всіх інших рівнів – *цілісний рівень*). Ці рівні не є чітко розділеними й ізольованими, а нескінченно міняються й переходять один в інший. Вони відображають увесь спектр буття й свідомості – від підсвідомості до самосвідомості й надсвідомості, від доособистісного до особистісного й надособистісного, від Воно до Его й Духа. Більш високі рівні – це *потенційні* можливості, а не абсолютні данності [Уілбер, 1999, с. 13-19].

Усередині кожного рівня більшість елементів існує як еквівалентно взаємодіючі паттерни. Глибинні характеристики стадій розвитку свідомості та самосвідомості – універсальні, а поверхневі характеристики залежать від культурних, соціальних й екологічних факторів.

Вся ця комбінація рівнів свідомості та самосвідомості людини власне визначає загальний рівень її духовного розвитку. Починаючи з базового вродженого рівня, який для кожного є суб'єктно-індивідуальним, людина проходить поетапний розвиток всіх інших рівнів з певною динамікою та особливостями поєднання складових (видів, форм, компонентів ін.) самосвідомості, що визначає індивідуальний шлях її розвитку та самокорекції у процесі переходу з одного рівня на інший.

У своїй роботі ми виходимо з базових положень про те, що психічний розвиток людини в онтогенезі можна розглядати як поетапно-ієрархічне становлення рівнів психіки (свідомості й самосвідомості) від індивідного до особистісного, далі до індивідуального й до суб'єктного, які реалізуються в процесі динаміки об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людиною і соціумом (світом) і носять гармонійний, дисгармонійний чи збалансований характер. Задачею власне особистісної корекції особистості виступає потреба досягти індивідуально-суб'єктного рівня розвитку.

Теоретичні, експериментальні і прикладні напрямки дослідницьких підходів до розуміння цих процесів групуються навколо конструкцій, які деякі автори позначають як «категорійні блоки», «категорійні тріади» (М. Г. Ярошевський, 1996; В. В. Умрихін, 1987), парадигмальні формули (Т. Kuhn, 1977): «*організм – індивід – особистість*», «*індивід – особистість – індивідуальність*» [Лібін, 1999, с. 46-58].

Якщо необхідність розведення понять першої пари (індивід й особистість) відзначається представниками практично всіх напрямків вітчизняної психологічної теорії (Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн), то при аналізі співвідношення цих понять із терміном «індивідуальність» між ними виникають значні розбіжності. Щоб підкреслити інтегральність утворення першої пари понять, додають різні модифікації – «соціальний індивід», «суб'єкт діяльності», «метаіндивідуальність». Індивідуальність також розглядають як інтегральне утворення, що включає тріаду «індивід – особистість – суб'єкт діяльності» [Ананьєв, 1977]. Поєднання властивостей людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності зумовлює її індивідуальність, яка є найпізнішим продуктом розвитку людини. «Високий коефіцієнт екстеріоризації активності діяльності дозволяє людині будувати себе зсередини...» [Ананьєв, 1983, с. 267].

Індивідний рівень властивостей – статеві, вікові й конституціональні (включаючи нейродинамічні) особливості (Б.Г. Ананьєв, 1980), прийнято вважати безособовими передумовами розвитку суб'єкта (А.Г. Асмолов, 1984; 1990) на рівні організму. Їх усвідомлення пов'язане із *фізичною самосвідомістю*.

Наступним етапом розвитку людини після індивідного рівня є становлення особистості як психологічного носія соціальних властивостей. Якщо узагальнити визначення поняття «особистість», що існують у рамках різних психологічних теорій і шкіл зарубіжної психології (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, К. Левін, А. Маслоу, Ж. Нюттен, Г. Оллпорт, К. Юнг ін.) [Асмолов, 1996, с. 532], то можна сказати, що особистість традиційно розуміють як синтез усіх характеристик індивіда в унікальну структуру, що визначається й змінюється в результаті адаптації до постійно мінливого середовища й значною мірою формується реакціями навколишніх на поведінку певного індивіда. У результаті вироблення таких адаптивних реакцій і відбувається самокорекція індивіда з точки зору його соціалізації, тобто у процесі перетворення в соціалізованого індивіда (особистість) на основі вроджених та зі збереженням і певною модифікацією набутих індивідуальних особливостей.

Відповідно до вітчизняної традиції, особистість – це соціальне за своєю природою, відносно стійке, прижиттєво сформоване психологічне утворення, яке являє собою систему мотиваційно-потребових відносин, що

опосередковують взаємодію суб'єкта й об'єкта (Л. С. Виготський, І. Д. Бех, Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, О. Б. Орлов, С. Л. Рубінштейн). Таким чином, зарубіжні і вітчизняні підходи базуються на розгляді особистості як соціального утворення, що дозволяє нам говорити про розвиток *соціокультурної самосвідомості* особистості у процесі соціалізації індивіда на шляху його становлення як особистості.

У феноменальному плані самосвідомості особистості виокремлюють афективно й когнітивно акцентовані мотиваційні відносини, а також, мотиваційні утворення третього типу, представлені гармонійними мотиваціями, що проявляються як «внутрішні мотиви» і породжують особливі стани свідомості особистості, які одержали у психології назву «стан потоку» [Орлов, 2002, с. 63-66]. Для них характерні індиферентність відносно соціальних оцінок, уповільнення суб'єктивного часу, втрата такої характеристики конвенціональної свідомості, як чітка межа між самим собою й тим, що мене оточує.

Це проявляється в прагненні бути собою, підсилює інтегрованість особистісних структур [Оллпорт, 1998, Орлов, 2002], підвищує ступінь позитивності, емпатійності, конгруентності [Роджерс, 1997], що сприяє підвищенню ступеня загальної автентичності людини своїй сутності, робить доступними «пікові переживання» [Маслоу, 1999, с. 108-117]. За нашою концепцією ці властивості притаманні самосвідомій особистості, яка має атрибути повноцінно функціонуючої індивідуальності із домінуванням загальнолюдських цінностей, що гармонійно вписуються в її духовне буття на рівні психічної самосвідомості. Такі характеристики високого рівня самосвідомості задають динаміку психологічних новоутворень особистості, які сприяють найповнішому виявленню її індивідуальних властивостей і переходу на якісно новий рівень духовного функціонування – рівень індивідуальної суб'єктності. Відповідно розвиток індивідуальності визначається розвитком *психічної самосвідомості*, а розвиток духовної самосвідомості визначається ціннісно-світоглядною спрямованістю індивідуальних властивостей особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності.

Тому, індивідуальність ми будемо розглядати як цілісну системну характеристику людини, яка є носієм вищого, порівняно з особистістю рівня розвитку духовної самосвідомості.

Динамічні зміни індивідуальних властивостей особистості вирізняють три течії розвитку, які залежать одна від одної: перша пов'язана з біологічним організмом та функціонуванням тіла, друга стосується психічного (душевного) розвитку, а третя – соціокультурного. У плануванні та керуванні розвитком особистості як суб'єкта, потрібно враховувати кожен з вищезгаданих течій розвитку, які взаємно переплітаються і впливають одна на одну, визначаючи в цілому духовний розвиток. Відповідно, розвиток духовної самосвідомості, на наш погляд, визначається гармонійністю, дисгармонійністю чи збалансованістю таких впливів. А власне особистісна корекція визначатиметься прагненням всіх компонентів структури самосвідомості до гармонійності.

Спрямованість самосвідомості (гуманна-антигуманна, просоціальна-антисоціальна) визначатиме духовний чи антидуховний аспект розвитку індивідуальності, а гармонійне, дисгармонійне чи збалансоване поєднання її структурних компонентів впливатиме на рівень та мотиваційно-ціннісну спрямованість розвитку духовної самосвідомості.

Отже, індивідуальність – це інтегральна біопсихосоціальна цілісність людини, яка найповніше виявляє основні характеристики її духовної самосвідомості: фізичну, психічну та соціокультурну самосвідомість на вищому рівні їх усвідомлення. Індивідуальність є унікальний цілісний феномен, що виявляється інтегралом усіх рівнів внутрішньої і зовнішньої взаємодії. Відповідно до цього відбувається й розвиток рівнів самосвідомості людини, що виявляють динаміку її духовного розвитку – від індивідуально-особистісного до особистісно-індивідуального, далі до індивідуально-суб'єктного й суб'єктно-трансцендентного. Такий діалектично-ієрархічний розвиток людини як суб'єкта одночасно виступає і механізмом його самокорекції

У діалектичному взаємозв'язку поняття суб'єкт, особистість, індивідуальність розглядають, зазначаючи, що суб'єкт – це своєрідне ядро, яке вміщує активність та свідомість буття людини і в якості її індивідуальності, і в якості особистості. Якщо суб'єкт пізнає та здійснює певні дії в межах нормативного поля суспільства, засвоює суспільні норми, реалізує їх у своїй діяльності, то він виступає як особистість. Суб'єкт виступає як індивідуальність, коли він сам творить норми і, залежно від цих норм, будує нову діяльність [Весна, 1999, с. 297-295; Орлов, 2002]. Йому притаманна відкритість до самовдосконалення і саморозвитку.

Суб'єктний підхід у сучасній психології передбачає розуміння людини як цілісної самодіяльної субстанції, інтегрованої на рівні свідомості й діяльності, свідомого і несвідомого, форми і змісту психічного життя, суперечливої єдності тіла, душі і духу, індивідуального і суспільного, біологічного і соціального в динаміці їх взаємозв'язку [Татенко, 1996].

Суб'єктності притаманні внутрішні потенції, самовияви, через які людина будує життєвий світ у процесі саморозгортання особистості, наростання суб'єктності як показника її зрілості [Титаренко, 2003].

Загальним пояснювальним принципом психології, при цьому, має бути суб'єктно-генетичний принцип, згідно якого породження, становлення і розвиток психіки пояснюють з позицій самопричинності й спонтанності, відкритості до самовдосконалення і саморозвитку, саморозгортання сушого, суто людського, завдяки активності автора – ініціатора й виконавця індивідуальної програми творення свого світу й себе в ньому [Кудрявцев, 2006; Максименко, 2006; Татенко, 1996; Титаренко, 2003; Титов, 1993, с. 97-98; Яценко, 2006, с. 149-199].

Для позначення суб'єкта як трансперсональної (тобто позаособистісної й, отже, і позасоціальної) психічної реальності використовують термін «сутність» (essence) [Менеґетті, 1996]. Цей термін, що сходить до латинського слова «essere» – буття, в аналогічному значенні (сутність у собі – Ін-сі) використовується також у концептуальному апараті онтопсихології [Менеґетті, 1996; Орлов, 2002]. У рамках гуманістичної психології цю інстанцію звичайно позначають терміном «внутрішнє Я». Наприклад, М. Боуен, використовує терміни «сутність» і «внутрішнє Я» як синоніми і вважає, що зміна особистості в процесі психотерапії – результат її контакту з власною сутністю, наслідок заспокоєння й зміцнення неконтрольованого розуму (mind), за допомогою чого ми можемо відчувати наше «внутрішнє Я» (Inner Self) і діяти з опорою на це джерело сили й мудрості [Боуен, 1992, с. 24-33].

З погляду О. Б. Орлова, справжнім суб'єктом є не особистість, а її сутність, яка має неатрибутивну природу і сама є джерелом усяких атрибутів. Автор виділяє феномен довіри до себе, що виявляється у взаємодії зовнішнього і внутрішнього, тобто особистості й сутності. Його опис можливий у термінах «самоприйняття» і «самонеприйняття», але вже не як особистості, а як справжнього суб'єкта життєдіяльності, що «існує

незалежно і поза всякими соціальними нормами, стереотипами, ціннісними системами і т.п.» [Орлов, 2002, с. 63-66].

Отже, сутність і особистість – це різні психічні інстанції. Особистість живе (народжується, розвивається, умирає) у плані феноменів, існування; сутність незмінно перебуває в плані ноуменів, буття. Вихід людини з інтерперсонального плану дійсності в трансперсональний план реальності істотним чином перетворить усю її психологічну структуру. Особистість гармонізується, звільняється від «персони» й «тіні», спрощується в «лик», її об'єктна й суб'єктна межі зникають. Власне особистісна психокорекція завершується, визначивши справжню сутність людини, інакше кажучи, реалізувавши цю сутність як внутрішній суб'єктний потенціал.

Взаємини особистості й сутності в житті людини – предмет гуманістичної психології. Її найважливішими положеннями є, по-перше, визнання, констатація подвійності людини (зовнішня і внутрішня людина, зовнішнє й внутрішнє Я, особистість і сутність) [Боуен, 1992, с. 24-33; Ken Wilber, 2000, 302-328; Успенський, 1992]; по-друге, насторожено-критичне відношення до соціально-центрованих і соціально-зумовлених процесів формування особистості [Орлов, 2002], по-третє, заперечення традиційних форм освіти як дисгармонійної взаємодії між дорослими й дітьми, між світом дорослості й світом дитинства [Менегетті, 1996; Олпорт, 1998], і, нарешті, по-четверте, ідея культивування трансперсональних відносин, що персоніфікує спілкування в міжособистісних взаємодіях самого різного типу – терапевтичних, педагогічних, сімейних [Орлов, 2002].

У дискусіях останніх десятиліть чітко виявляється багатоплановий підхід до проблем становлення і розвитку свідомості й самосвідомості особистості як суб'єкта психічної діяльності. Саме в такому аспекті ми подаємо аналіз рівнів функціонування структурних компонентів самосвідомості людини у горизонтально-вертикальній площині її онтогенетичного розвитку. Термін «горизонтальна площина» стосується процесу (етапу) розвитку, а термін «вертикальна площина» стосується досягнутого результату (рівня) розвитку кожного з компонентів духовної самосвідомості людини.

Певний рівень розвитку духовної самосвідомості людини ми аналізуємо, виходячи із розуміння принципів та механізмів функціонування і взаємозв'язку структурних компонентів самосвідомості на відповідному етапі її розвитку в онтогенезі [Ставицька, 2006, с. 141-151].

Зрозуміло, що всі структурні компоненти самосвідомості людини нерозривно пов'язані та взаємодіють між собою, утворюючи на кожному етапі онтогенезу, певну ієрархічну комбінацію. Тобто, запропонована нами схема, як і будь-які абстраговані схеми, є умовною і має на меті розставити певні акценти на реалізації кожного з компонентів.

Для всіх рівнів розвитку самосвідомості, починаючи з особистісно-індивідуального, притаманна спрямованість у розвитку від Я-реального до Я-ідеального, тобто спрямованість на удосконалення, ріст, самоактуалізацію та самореалізацію, іншими словами, спрямованість на духовний розвиток і становлення Я-духовного. Кожний наступний рівень інтегрує в себе психофізіологічні, психосоціальні та індивідуально-психологічні новоутворення попереднього рівня.

Критеріями такого поділу виступають домінуючі форми психічного розвитку: підсвідома (*розвиток індивіда*); свідомі (*формування та розвиток особистості*); самосвідома (*становлення та розвиток індивідуальності*); надсвідома – трансцендентна самосвідомість (*реалізація внутрішньої суб'єктності, Божественної духовності*).

Перші три форми ми розглядаємо як філософсько-психологічний (світський) підхід, а останню як трансцендентно-релігійний підхід (трансперсональна психологія та теологія) до проблеми розвитку духовної самосвідомості особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми виділяємо наступні рівні реалізації духовної самосвідомості людини: *індивідуально-особистісний, особистісно-індивідуальний, індивідуально-суб'єктний та суб'єктно-трансцендентний*. Кожний з виділених рівнів ми розглядаємо, виходячи із розуміння принципів та механізмів функціонування і взаємозв'язку структурних компонентів самосвідомості на відповідному етапі її розвитку в онтогенезі. Розв'язання внутрішніх суперечностей та задоволення домінуючих потреб, при переході з одного рівня на інший, і забезпечує самокорекцію особистості у процесі її духовного розвитку. Більш конкретному висвітленню проблеми самокорекції особистості відповідно до рівня її духовного розвитку будуть присвячені подальші наші роботи.

Д ж е р е л а:

Ананьев Б. Г. Выступление на обсуждении книги «Человек как предмет познания» // Художественное творчество. – Ленинград : Наука, 1983.

Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996.

Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності // Наукове видання. – Київ : Либідь, 2006.

Бондаренко А. Ф. Социальная психотерапия личности (психосемантический подход). – Киев : КГПИИЯ, 1991.

Боршневский М. Й. Соціально-психологічна сутність та генеза духовності особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Київ : 2009. – Т. 11, Ч. 5.

Боуэн М. Духовность и личностно-центрированный подход // Вопросы психологии. – 1992. – № 3-4.

Весна Е. Б. Понятия «личность» и «индивидуальность» в понятийном пространстве, описывающем человека // Мир психологии. – 1999. – № 4 (20).

Ильичева И. М. Духовность в зеркале филолофско-психологических учений (от старовины до наших дней). – Москва : изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЕК», 2003.

Зеличенко А. И. Психология духовности. – Москва : Издательство трансперсонального Института, 1996.

Карпенко З. С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-модерністський проект // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006.

Кудрявцев В. Т., Уразалиева Г. К. Субъект деятельности в онтогенезе. – Москва : Российская Академия образования. – 2001.

Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. – Москва : Смысл, 1999.

Максименко С. Д. Генезис существования личности. – Київ : «КММ», 2006.

Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты. – Санкт-Петербург : 1999.

Менегетти А. Система и личность; [пер. с итал.]. – Москва : Серебряные нити, 1996.

Оллпорт Г. В. Личность в психологии; [пер. с англ. И. Ю. Авидона]. – Москва : КСП+; Санкт-Петербург : Ювента, 1998.

Орлов А. Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология». – Москва : Academia. – 2002.

Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия; [пер. с англ.]. – Москва : Рефл - бук, Киев : Ваклер, 1997.

Селиванов В. В. Свойства субъекта и его жизненный цикл // Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой. – Москва : ПЕРСЭ, 2002.

Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Интегральная периодизация психического развития // Вопросы психологи. – 1996. – № 5.

Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. – Москва : Политиздат, 1972.

Ставицька С. О. Рівні реалізації духовної самосвідомості особистості у філогенезі та онтогенезі, відповідно до провідного компоненту в її структурі // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди: Психологія. – Харків : ХНПУ, 2006. – Вип. 18.

Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. – Київ : Вид. Центр «Просвіта», 1996.

Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – Київ : Либідь, 2003.

Титов В.М. Бісуб'єктна взаємодія в механізмах розвитку особистості // Психологія суб'єктної активності особистості / АПН України, Ін-т психології. – Київ : 1993.

Уилбер К. Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия ; [пер. с англ.]; [под ред. А. Киселева]. – Москва : ООО «Издательство АСТ» и др., 1999.

Успенский П. Д. В поисках чудесного; [пер. Н. В. фон Бока]. – Санкт-Петербург : Изд-во Чернышев, 1992.

Шорохова Е. В. Проблема «Я» и самосознание // Проблемы сознания: Материалы симпозиума (март – апрель 1966 г.) / Отв. ред. В. М. Банщиков. – Москва : 1966.

Юнг К. Г. Архетип и символ ; [пер. с англ. и нем.]. – Москва : Ренессанс, 1991.

Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібн. – Київ : Вища школа, 2006.

Frankl V.E. Psychotherapy and existentialism. – New-York : Simon and Schuster, 1967.

Ken Wilber. Integral Psychology. Consciousness, spirit, psychlogy, therapy. – Shamhala, 2000.

Jung C. Psychoterapists or the clergy // Modern man in search of soul. – London : 1994.

S. Stavytska. Interrelation personal correction from becoming his spirituality.

This article is devoted to the problem of determining the relationship between the level of spirituality of the subject and features of its self-correction. In the work we start from the basic provisions that the mental development of human ontogeny can be regarded as a phased-hierarchical formation of levels of the psyche (consciousness and self-consciousness) of the individual to personal, then up to the individual and subjective that are implemented in the process dynamics object-subject and subject-subject interaction between man and society (world) and are harmonious disharmonious whether balanced character. Such dialectically – hierarchical development of man as a subject at the same time serves its mechanism of self-correction.

Keywords: *subject, spirituality, personal correction, level of mental development.*

УДК 159:316(075.8)

В. К. Філінов

РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНИХ КЕРІВНИКІВ

У статті розглядається проблема управлінської культури, яка перебуває в центрі наукових інтересів фахівців різних галузей. «Управлінська культура» визначається як важлива частина загальної культури особистості певного фахівця, що являє собою складну інтегровану систему його професійної компетентності, і характеризується рівнем сформованості знань, навичок, умінь, здатностей, професійно важливих якостей і певних норм та правил поведінки, професійної діяльності.

Ключові слова: *управління, управлінська культура, культура, керівник організації, культурний потенціал, культура особистості управлінця; культура процесу управління; культура умов праці.*

Постановка проблеми. Суспільні процеси, що відбуваються в державі, викрили нагальну потребу у професійно підготовлених фахівцях, здатних ефективно працювати в умовах сьогодення. Так, у Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки наголошується про обов'язковість забезпечення всіх сфер життєдіяльності держави кваліфікованими кадрами, необхідними для реалізації національних інтересів у контексті розвитку України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою.

У зв'язку з цим, сучасна суспільна ситуація спрямовує керівника на необхідність підвищення свого професійного рівня, перш за все, в управлінській діяльності. Інтегративний характер підвищення кваліфікаційного рівня свідчить про необхідність збагачення змісту професійної культури у керівників, до якої належить така її складова як управлінська культура.

Потреба в управлінні людьми виникла за давніх часів і зумовлена біологічною та насамперед соціальною природою людини, оскільки є невід'ємною характеристикою її сутності: людина без участі у спільній професійній діяльності не може існувати, формуватися і розвиватися як соціальна істота та фахівець. Результативність спільної професійної діяльності забезпечується, у першу чергу, наявністю чіткої організації та координації дій її